

BAITURSYNULY
UNIVERSITY

«АХМЕТ БАЙТҰРСЫНҰЛЫ
АТЫНДАҒЫ ҚОСТАНАЙ ӨңІРЛІК
УНИВЕРСИТЕТІ» КЕАҚ

ҚМПИ ЖАРШЫСЫ

КӨПСАЛАЛЫ
ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛЫ
МНОГОПРОФИЛЬНЫЙ
НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ

№ 1

2024

ISSN 2310-3353

PUBLISHINGS
K S P I

Қ М П И
ЖАРШЫСЫ

ВЕСТНИК
К Г П И

2024 ж., қаңтар, №1 (73)
Журнал 2005 ж. қаңтардан бастап шығады
Жылына төрт рет шығады

Құрылтайшы: *Ахмет Байтұрсынұлы атындағы Қостанай өңірлік университеті*

Бас редактор: *Қуанышбаев С. Б.*, география ғылымдарының докторы, Ахмет Байтұрсынұлы атындағы ҚӨУ, Қазақстан.

Бас редактордың орынбасары: *Жарлығасов Ж.Б.*, ауыл шаруашылығы ғылымдарының кандидаты, Ахмет Байтұрсынұлы атындағы ҚӨУ, Қазақстан.

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ

Әлімбаев А.Е., философия докторы (PhD), А.К. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институты, Қазақстан.

Емин Атасой, PhD докторы, Улудаг университеті, Бурса қ., Түркия.

Зоя Микниене, докторы, (PhD) Литва денсаулық туралы ғылым университеті, Каунас қ., Литва Республикасы.

Качев Д.А., философия ғылымдарының кандидаты, тарих магистрі, «Челябі мемлекеттік университеті» ЖББ ФМБББМ Қостанай филиалы, Қазақстан.

Ксембаева С.К., педагогика ғылымдарының кандидаты, «Торайғыров университеті» КЕАҚ, Қазақстан.

Лина Анастасова, әлеуметтану ғылымдарының докторы, Бургас еркін университеті, Бургас қ., Болгария.

Медетов Н.А., физика-математика ғылымдарының докторы, «Ш. Уалиханов атындағы Көкшетау университеті» КЕАҚ, Қазақстан.

Мишулина О.В., экономика ғылымдарының докторы, «Челябі мемлекеттік университеті» ЖББ ФМБББМ Қостанай филиалы, Қазақстан.

Соловьев С.А., биология ғылымдарының докторы, Новосібір мемлекеттік экономика және басқару университеті, Ресей.

Скоруходов Д.М., техника ғылымдарының кандидаты, «Ресей мемлекеттік аграрлық университеті – К.А. Тимирязев атындағы Мәскеу ауыл шаруашылық академиясы» ЖББ ФМБББМ, Ресей.

Сычева И.Н., ауыл шаруашылығы ғылымдарының кандидаты, «Ресей мемлекеттік аграрлық университеті – К.А. Тимирязев атындағы Мәскеу ауыл шаруашылық академиясы» ЖББ ФМБББМ, Ресей.

Ташев А.Н., экология бойынша биология ғылымдарының кандидаты, орман шаруашылығы университеті, София қ., Болгария.

Уразбоев Г.У., физика-математика ғылымдарының докторы, Ургенч мемлекеттік университеті, Өзбекстан.

Тіркеу туралы куәлік №5452-Ж
Қазақстан Республикасының ақпарат министрлігімен 17.09.2004 берілген.
Мерзімді баспа басылымын қайта есепке алу 07.11.2023 ж.
Жазылу бойынша индексі 74081

Редакцияның мекен-жайы:

110000, Қостанай қ., Байтұрсынұлы к., 47
(Редакциялық-баспа бөлімі)
Тел.: 8(7142) 51-11-76

© Ахмет Байтұрсынұлы атындағы
Қостанай өңірлік университеті

№1 (73), январь 2024 г.
Издается с января 2005 года
Выходит 4 раза в год

Учредитель: *Костанайский региональный университет имени Ахмет Байтұрсынұлы*

Главный редактор: *Куанышбаев С.Б.*, доктор географических наук, КРУ имени Ахмет Байтұрсынұлы, Казахстан.

Заместитель главного редактора: *Жарлыгасов Ж.Б.*, кандидат сельскохозяйственных наук, КРУ имени Ахмет Байтұрсынұлы, Казахстан.

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

Алимбаев А.Е., доктор философии (PhD), Евразийский гуманитарный институт имени А.К.Кусаинова, Казахстан.

Емин Атасой, доктор PhD, Университет Улудаг, г. Бурса, Турция.

Зоя Микниене, доктор (PhD), Литовский университет наук здоровья, г. Каунас, Республика Литва.

Качеев Д.А., кандидат философских наук, магистр истории, Костанайский филиал ФГБОУ ВО «ЧелГУ», Казахстан.

Ксембаева С.К., кандидат педагогических наук, НАО «Торайгыров университет», Казахстан.

Лина Анастасова, доктор социологии, Бургасский свободный университет, г. Бургас, Болгария.

Медетов Н.А., доктор физико-математических наук, НАО «Кокшетауский университет им. Ш.Уалиханова», Казахстан.

Мишулина О.В., доктор экономических наук, Костанайский филиал ФГБОУ ВО «ЧелГУ», Казахстан.

Соловьев С.А., доктор биологических наук, Новосибирский государственный университет экономики и управления, Россия.

Скороходов Д.М., кандидат технических наук, ФГБОУ ВО РГАУ-МСХА имени К.А. Тимирязева, Россия.

Сычева И.Н., кандидат сельскохозяйственных наук, ФГБОУ ВО РГАУ-МСХА имени К.А. Тимирязева, Россия.

Ташев А.Н., кандидат биологических наук по экологии, Лесотехнический университет, г. София, Болгария.

Уразбоев Г.У., доктор физико-математических наук, Ургенчский государственный университет, Узбекистан.

Свидетельство о регистрации № 5452-Ж
выдано Министерством информации Республики Казахстан 17.09.2004 г.
Переучёт периодического печатного издания 07.11.2023 г.
Подписной индекс 74081

Адрес редакции:

110000, г. Костанай, ул. Байтұрсынұлы, 47
(Редакционно-издательский отдел)
Тел.: 8(7142) 51-11-76

**БЕЗАУБЕКОВА, А.Д., АТЫҒАЙ, Ш.С., ШАХМЕТОВА, М.А.
ГРУППИРОВКА ЯЗЫКОВ ПО ПРОИСХОЖДЕНИЮ, РОДСТВУ (ГЕНЕОЛОГИЧЕСКОМУ)**

В обществе самым главным инструментом для человечества является язык. У каждого языка есть свои особенности, которые проявляются в его положении и использовании в обществе. По такой системе они группируются в разные семьи. В данной статье рассмотрены истоки языков мира, их генеологическая группировка.

Ключевые слова: язык, семья, генеология, только, правило, классификация.

**BEZAUBEKOVA, A.D., ATYGAI, Sh.S., SHAKHMETOVA, M.A.
GROUPING OF LANGUAGES BY ORIGIN, RELATIONSHIP (GENEALOGICAL)**

In society, the most important tool for humanity is language. Each language has its own characteristics, which are manifested in its position and use in society. According to this system, they are grouped into different families. This article examines the origins of the languages of the world, their genealogical grouping.

Key words: language, family, genealogy, only, rule, classification.

ӘОЖ 811.512.122

Бекбосынова, А.Х.,
филология ғылымдарының кандидаты,
қауымдастырылған профессор,
Ахмет Байтұрсынұлы атындағы
Қостанай өңірлік университеті,
Исмагамбетова, Ж.Б.,
«6B01701 – Қазақ тілі мен әдебиеті»
оқу бағдарламасының 4 курс студенті,
Ахмет Байтұрсынұлы атындағы
Қостанай өңірлік университеті,
Қостанай, Қазақстан

**ФАБИТ МҮСІРЕПОВТИҢ «ҰЛПАН» РОМАНЫНДАҒЫ
МАҚАЛ-МӘТЕЛДЕРДІҢ ҚОЛДАНУ ЕРЕКШЕЛІГІ**

Түйін

Мақал-мәтелдер – ғасырлар бойы қалыптасқан қазақ танымы мен тұрмысын, арман мүддесін анық көрсетеді. Мақал-мәтелді орынды қолдану арқылы аузы дуалы би-шешендер ұрыс-жанжалды әділетті шешіп, халық баласына тәлім-тәрбие берген. Мақала Фабит Мүсіреповтің «Ұлпан» романындағы мақал-мәтелдердің қолданылу ерекшелігін зерттеуге арналған.

Кілт сөздер: мақал-мәтел, роман, көркем мәтін.

1 Кіріспе

Қазақтың мақал-мәтелі ғасырлар бойы қалыптасқан қазақ тұрмысы, мәдениеті мен танымын анық көрсететін байлығымыздың бірі. Мақал дегеніміз – өмірдегі түрлі құбылыстар жайлы ой-пікірді ықшамдап, түйіп беретін нақыл сөз, поэтикалық жанрдың бір түрі. Мәтел – өзінің негізгі түйінін кесіп айтпайтын, бір-бірімен кереғар шендестіруі жоқ, қорытындысы тұспалды, қысқа да нұсқа нақыл сөз. Мақал-мәтелді біз халық даналығына жатқызамыз, яғни олардың белгілі авторы жоқ дейміз. Алайда Ә. Қайдар өзінің «Халық даналығы» атты еңбегінде мақал-мәтелдердің шығу тегі жайлы мынадай көзқарасын білдіреді:

«Ғылым дүниесінде мақал-мәтелдердің авторы жоқ деген пікір қалыптасқан. Бұл әрі дұрыс, әрі бұрыс пікір. Бұрыс болатын себебі мақал-мәтелдердің қандай түрі болмасын, ғайыптан пайда болған, не ел-жұрт жиналып, ақылдасып, кеңесіп шығарған дүние емес.

Олар, әдетте, халық арасынан шыққан жеке-дара ділмәр-шешендердің, дарында дана тұлғалардың, ақын-жырау көңілі көрікті, кеудесі ояу, көргені мен көңілге түйгені мол қазыналы қарттардың өз өмір-тіршілігінен алған тағылымынан туындаған ой түйіндері. Демек, мақал-мәтелдер өзінің түп негізінде жеке бастың рухани табысы, әр замандағы даналардың қоғамдық өмірге деген көзқарасы, өзіндік танымы» [1].

Мақал-мәтелдер – сөздік құрамның халық өміріндегі әрқилы кезеңдерді, қарым-қатынас пен қоғамдық құбылыстарды бейнелей сипаттайтын, көңілдегі ойды шебер де ұғымды жеткізетін, қысқа да нұсқа тұжырым жасайтын, мән-мазмұнға бай бөлігі. Демек, халық өмір шындығын, көңілге түйгенін мақал-мәтел ретінде өз ұрпағына үлгі-өнеге етіп қалдырып отырған. Аталмыш тілдік бірліктер арқылы жас ұрпақты елін-жерін сүйуге, ерінбей еңбек етуге, білім алуға, адал, кішіпейіл болуға үндеп, жалқаулық, өсек-өтірік, мақтаншақтық тәрізді қасиеттерден бойын аулақ салуға тәрбиелей білген.

Қазақтың мақал-мәтелдерін алғаш қағаз бетіне түсірген ғалым – Ш.Уәлиханов. Ш. Уәлиханов пен Н.Н. Березин архивтерінде ХІХ ғасырдың елуінші жылдарында ел аузынан жазып алынған екі жүзден аса мақал-мәтелдер сақталған. Сондай-ақ, қазақ ауыз әдебиетінің басқа үлгілерімен бірге қазақ мақалдары мен мәтелдерін де жинақтап, жеке жинақтар шығарып, қазақ тілі мен әдебиетінің, тіл ғылымының, мәдениетінің дамуына зор үлес қосқан Ы.Алтынсарин, Ә.Диваев, В.Радлов, М.Терентьев, т.б. сынды ағартушы, ғалымдардың еңбегі ерекше.

Мақал-мәтелдер – ауыз әдебиетінің көне де ең мол түрі. Қазақ халқы терең ойды аядай қалыпқа сыйғызып, «тоқсан ауыз сөздің тобықтай түйінін» мақал-мәтелдер арқылы жинақтап берген.

Мақал-мәтелдердің тақырыптары әр алуан болып келеді. Мақал-мәтелдерде халықтың әлеуметтік, шаруашылық, рухани өмірі жан-жақты қамтылып берілген. Халық ауыз әдебиетінде мақал-мәтелдер төмендегідей топталады:

- Төрт түлік малға, егіншілікке, аңшылыққа, қолөнерге байланысты мақал-мәтелдер;
- Отанды, туған жерді, өскен елді, атамекенді сүю тақырыбындағы мақал-мәтелдер;
- Ерлік, батырлыққа байланысты айтылған мақал-мәтелдер;
- Оқу, өнер, білім тақырыбындағы мақал-мәтелдер;
- Еңбек тақырыбындағы мақал-мәтелдер;
- Ынтымақ, бірлік, татулық туралы мақал-мәтелдер;
- Достық, жолдастық туралы мақал-мәтелдер;
- Адамгершілік, жақсы-жаман мінез туралы мақал-мәтелдер;
- Денсаулық, отбасы, үнемшілдік туралы мақал-мәтелдер.

• Мақал-мәтелдерде поэзияға тән жинақылық, саздылық, ұйқас, ырғақтылық кездеседі. Мысалы, «Ел үмітін ер ақтар» деген мақал біріншіден, бірыңғай жіңішке дауысты дыбыстардың қатысуымен, екіншіден, «е» дауысты дыбысының қайталануымен, үшіншіден, сөздердің үнемделіп қолданылуымен ерекшеленеді.

2 Материалдар мен әдістер

Мақаланы жазу барысында алдымен жалпы теориялық әдіс қолданылды. Мақал-мәтелдердің анықтамасы, түрлері және зерттеген ғалымдардың еңбектері қаралды. Ғ.Мүсіреповтің «Ұлпан» атты романындағы мақал-мәтелдер теріліп, қолданылу ерекшелігіне қарай талданды.

3-4 Нәтижелер мен талқылаулар

1. «Түсі игіден түңілме»(Ғ. Мүсірепов «Ұлпан» 8 б.).

«Түсі игіден түңілме» дегендей көргенсіз деуге ішім қимай тұр.

Ғылымда физиогномика атты сала бар. Физиогномия адамның сыртқы келбеті, бет-әлпеті, киімі арқылы оның мінез-құлқын, психотипін анықтауға мүмкіндік беретін әдістер кешені. Осыған сүйене отырып, бізге қарама-қарсы тұрған адамның кім екенін, оның өмірлік құндылықтарын, қандай күшті және әлсіз жақтары бар екенін, қандай да бір жағдайда өзін қалай ұстайтынын, оған не айту керектігін, онымен қалай дұрыс қарым-қатынас жасау керектігін біле аламыз. Мәтін ішінде автор Ұлпанның портретін бермейді. Мақал оның

өжеттігін көрсетіп, өз елінің атынан келіп, халқы үшін ашына арыз айтқан Ұлпан жайлы «Түрікпен» Мүсірептің қалыптасқан ойын білдіруде қолданылған.

2. «Құдыққа құлан құласа, құрбақа құлағында ойнар» (Ғ. Мүсірепов «Ұлпан» 36-б.).

Жата-жастана естірсің, «Құдыққа құлан түссе құрбақа құлағында ойнар» дегендей бір жайымыз болды.

Мақалда ен даланың ерке-бұланы – құлан жазатайым болып, даладағы құдыққа құлап, қор болып жатқанда құдық түбінде болатын құрбақалардың басына шығып ойнап, құлағына тығылып құрылдап, ойына келгенін істейтіні баяндалып тұр; 2. ауыс. елінде еркін өскен ер-азаматтың басына күн туып, қиын-қыстау жағдайға душар болып қалғанда көзге ілінбей жүрген жаманның оны басынып, басына шығуын, табалап таптап, қолынан келгенше қорлайтын пендешілік дертін аңғартып тұр. Осы мақалға мағына жағынан етене жақын мақалдар: «Мықтыны ұшық шалса, нашарлар басынады», «Жақсы аттан жырылса, жаман табашыға тұрады».

3. «Бүлдіршін көзін сүзбесе, буыршын бұйдасын үзбейді» (Ғ. Мүсірепов «Ұлпан» 111 б.).

«Бүлдіршін көзін сүзбесе, буыршын бұйдасын үзбейді» деуші ме еді.

Ә. Қайдар «Халық даналығы» атты қазақ мақал-мәтелдерінің түсіндірме сөздігінде осы мақалдың шығу тегі жайында айтқаны:

«Әлі боталамаған 2-3 жасар ұрғашы түйе – бүлдіршін өзі қатар еркек түйе буыршынды көргенде табиғи (жыныстық) сезімін білдірмесе, жас бура оған талпынып, бұйдасын үзіп, мазасызданбаған болар еді; 2. ауыс. адамға қатысты егер жас қыз-келіншектер өздері қатар жігіт-желеңге көз сүзе қарап, дәмелендіріп, жақындасуға қарсы емес екендігін білдіріп, белгі беріп, ұмсындырып тұрса жігіттің оған талпынуын айыптауға болмайды. Өйткені, бұл табиғи құбылыс; осыған орай ұлттың салт-әдеті бұзылған жағдайда, еркек жағын ғана айыптап қоймай, қыздың да ол іске қатысы бар екенін, айыпты екенін білу керек деген сөз» [2].

Бұл мақал сан жылдар бойы қоғамдағы әйел мен еркек қарым-қатынасындағы мәселелерді нақты ашып тұр. Бүгінгі күні осы мақалға синоним болып келетін «Тана көзін қыспаса, бұқа жібін үзбейді» сөзі жиі кездеседі. Осы мақалды тағы «Жел тұрмаса шөптің басы қимылдамайды» деген мақалмен байланыстыруға болады. Яғни әр жасалған әрекет пен орын алған құбылыстың себебі мен алғышарты бар. Мақалдағы ой терең болғанымен, мәтін ішінде оның қызметі әлдеқайда жеңіл. Мәтінде мақалдың қолданылу қызметі – Ұлпан мен Есеней екеуінің әзілдесуін жеткізу. Автор мақалды Ұлпанның Есенейге деген махаббат сезімін білдіруде ұтымды қолданған.

4. «Нар көтермес жүк болмайды» (Ғ. Мүсірепов «Ұлпан» 145 б.).

Би ағамыз айтқан соң амалымыз қайсы... Нар көтермес жүк болмайды дейтін бе еді, көтересің де...

Нар – халықтың қастерлі тұлғаның бірі. Нар – төзімді, мықты, сабырлы жануар. Қазақ халқы бұндай қасиеттерді аса құрметтеген. «Нар» қазақ танымында қайтпастық пен күштіліктің синонимі десек те болады. Қазақта «нар адам, нар тұлға» деген тіркестер мықты, өжет, қайсар адамдарға теліп қолданылады. Мақалдың шығу тегі – нардың төзімділігі мен күштілігінен бастау алса, мағынасы мен қолданысы жиі адаммен байланысты. Яғни нардай қасиеттері бар адам кез келген қиындықты жеңеді. Басынан қандай бейнет, қасірет өтсін, мойымайды, соңына дейін барады. Мәтін ішінде Есенейдің Ұлпанды Ақнарым деп атап кетуі осы мақалдан негіз алады. Есеней «...қазақтың нардан қасиетті, нардан күшті, нардан сұлу, нардан қадірлі несі бар!» деген сөзінен-ақ оның Ұлпанға деген құрметін, сүйіспеншілігін көруге болады.

5. «Баласыз әйел – панасыз әйел» (Ғ. Мүсірепов «Ұлпан» 164 б.).

Ұрпақсыз өтетін болса ол өз алдына бір қасірет, мен олай-бұлай болып кетсем, Ақнардың күні не болар деп қайғырады. Баласыз аласыз әйел – панасыз әйел.

Ғабит Мүсірепов шығармашылығының ерекшелігі, даралығы – ана концептісі.

Ана мен бала арасындағы байланыс ерекше. Кезінде түн ұйқысын төрт бөліп бағып-қаққан анасына ертеңгі күні тірек болатын – бала. Автордың өзі «Қазақ дәстүрінше, шарифат

бойынша баласыз әйел өз үйіне ие болып саналмайды» деп жазған. Романда Есенеі ұрыста жарақат алып, төсек тартып жатқан кезі еді. Мақал «Мен алай-бұлай болып кетсем, Ақнарымның күні не болады, жалғыз қалады ғой» деген Есенеідің уайымын жеткізуде қолданылады.

6. «Аға өлсе – іні мұрасы, інісі өлсе – аға мұрасы» (Ғ. Мүсірепов «Ұлпан» 164 б.).

Қазақ дәстүрінше, шариғат бойынша баласыз әйел өз үйіне өзі ие деп саналмайды. Әсіресе, жесір қалған әйел «аға өлсе – іні мұрасы, іні өлсе – аға мұрасы».

Бұл мақал жесір әйел тағдырына қатысты айтылған. Қазақта ерте заманда «әмеңгерлік» салты болатын. Салт бойынша жас отбасының отағасы қаза болған жағдайда жесір әйелді соның бауырына, яғни не ағасына, не інісіне аманат етіп қалдырған. Бұл салттың мақсаты – әйел мен балаларды сол әулеттен ажыратпай, жетім-жесір еткізбей, шаңырақты сақтап қалу еді. Осы мақалға етене жақын *«Аға өлсе – жеңге мұра, іні өлсе – келін мұра»* мақалы да жиі қолданылады.

7. «Жақсы еркек жаман әйелді адам қыла алмайды, жақсы әйел жаман еркекті адам қылады» (Ғ. Мүсірепов «Ұлпан» 168 б.).

Байлық, мырзалық, сараңдық дегеннен құтылып жаным жаңа тынышталды. Жақсы еркек жаман әйелді адам қыла алмайды, жақсы әйел жаман еркекті адам қылады дейтін бе еді? Сол дұрыс екен, Шынаржан.

Мақалда қазақ танымындағы әйел концептісі айқын көрінеді. Қазақ танымында әйел үйдің құт-берекесін сақтаушы, шаңырақтың тірегі. Ер адамның абыройы тікелей оның әйеліне тәуелді. Үйді таза ұстап, қонақ келсе жайдары қарсы алатын, ерін сыйлап, керек кезде оған қолдау бола алатын әйелді көрген туған-туыс, жора-жолдас ең алдымен, осындай берекелі үйдің отағасын сыйлайды. Үй берекесі, бала тәрбиесі әйел адамның қолында, сондықтан отбасы институтында әйелдің, ананың орны ерекше маңызды. Автор романда Ұлпан келгелі Есенеідің шаңырағынан мырзалық, сараңдық кетіп, Есенеідің жаны тынышталғанын білдіруде қолданады. Мәтін ішіндегі жағдайға сай келетін «Жақсы еркек жаман әйелді адам қыла алмайды, жақсы әйел жаман еркекті адам қылады» деген мақалды автор Есенеідің аузына салып береді.

8. «Жақыныңда жаттай сыйла, жат көңіліңнен түңілсін» (Ғ. Мүсірепов «Ұлпан» 194 б.).

Бұл елдердің риясыз көрс еткен қошемет-құрметтері – «Жақыныңды жаттай сыйла, жат көңіліңнен түңілсін» деген шеңберге ғана сыйғандай еді.

Ә. Қайдар осы мақалға: «Жақыныңды да, жатты да сыйлап өскен қазаққа дәл осылай өсиет айтудың мәнісі – жақын деп сыйлаумен жат, бөтен-бөгде деп сыйлаудың арасындағы парықта: жақыныңның өзін өліп-өшіп, асты-үстіне сыйлап отырған адамды көрген жат кісінің оған деген құрметі артып, таңғалуы заңды. Мақалдың түйіні – өзіңді, өзіне жақын адамды сыйлай біл, соны көріп, басқалар да сені сыйлайды; ол өз ағанды ағалай білмесең ел ағасын жағалай алмайсың дегенмен пәтуалас» – деп талдау жасайды.

Бұл мақалдың тағы «Өз-өзіңді жаттай сыйла, жат жанынан түңілсін» деген вариациясы бар. Біз жиі сыйластық жайлы сөз қылғанмен, өз-өзімізге деген сыйластықты ұмытып жатамыз. Ал өз-өзіңді сыйлау деген не? Бұл өзіңе берген сертті орындау, өзіңнің еңбегің мен уақытыңды бағалау, өз өміріңді қалағаныңдай өмір сүру. Мәтін ішінде мақал көршілес отырған Торғай уезінің Ұлпанға көртсеткен қошемет пен құрметті суреттеуде қолданылады. «Торғай елінің тұрғындарының сыйластығы «Жақыныңды жаттай сыйла, жат көңіліңнен түңілсін!» – дейтін шеңберге ғана сыйғандай еді» – деп жазады автор.

5 Қорытынды

Мақал-мәтел – қазақ әдебиеті мен мәдениетінің қазынасы. Мақалада Ғ.Мүсіреповтің «Ұлпан» романындағы кейбір мақал-мәтелдерге талдау жасалынды. Мақал-мәтелдер шығу тегі мен беретін мағынасына қарай талданды. Автордың мәтін ішінде мақалды қолдану ерекшелігі мен қолдану себебі қарастырылды. Талдау жасалынған мақал-мәтелдер адамгершілік қасиет пен жақсы мінез жайлы және отбасы құндылықтарын дәріптеуге негізделген.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Халық даналығы. – Алматы: «Тоғанай Т» баспасы, 2004, 560-б.
- 2 Ұлпан. Роман. – Алматы: «Атамұра», 2003. 264-б.

БЕКБОСЫНОВА, А.Х., ИСМАГАМБЕТОВА, Ж.Б.

СПЕЦИФИКА УПОТРЕБЛЕНИЯ ПОСЛОВИЦ И ПОГОВОРОК В РОМАНЕ ГАБИТА МУСРЕПОВА «УЛПАН»

Пословицы и поговорки – наглядно иллюстрируют веками сложившиеся казахские познания и быт, интересы, мечты. Правильно используя их, акасакалы могли справедливо разрешать ссоры, а народ воспитывал своих детей. Статья посвящена изучению специфики употребления пословиц и поговорок в романе Габита Мусрепова «Улпан».

Ключевые слова: пословица, роман, художественный текст.

BEKBOSYNOVA, A.Kh., ISMAGAMBETOVA, Zh.B.

THE SPECIFICS OF THE USE OF PROVERBS AND SAYINGS IN GABIT MUSREPOV'S NOVEL «ULPAN»

Proverbs and sayings clearly illustrate the centuries-old Kazakh knowledge and way of life, interests, dreams. By utilizing them properly, the elders were able to justly settle disputes and instill values in the younger generation. The article focuses on studying the specific usage of proverbs and sayings within Gabit Musrepov's novel “Ulpán”.

Key words: proverb, novel, literary text.

ӘОЖ 811.512.122

Бекбосынова, А.Х.,

*қауымдастырылған профессор м.а.,
филология ғылымдарының кандидаты,
Ахмет Байтұрсынұлы атындағы
Қостанай өңірлік университеті,*

Қуанышбаева, Г.Ш.,

*бВ01701 – қазақ тілі мен әдебиеті
білім беру бағдарламасының 4-курс студенті,
Ахмет Байтұрсынұлы атындағы
Қостанай өңірлік университеті,
Қазақстан, Қостанай*

С. МҰРАТБЕКОВ ШЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ «СОҒЫС» КОНЦЕПТІСІ

Түйін

Берілген мақалада С. Мұратбековтың бірнеше шығармаларына жан-жақты талдау жүргізілді. «Соғыс» концептісі күрделі ұғым екені анықталды. Автор «Соғыс» концептісін беруде көріктеуіш құралдарды ұтымды пайдаланған. Жазушы шығармаларындағы «соғыс» ұғымына қатысты «хат», «қаралы қағаз», «дұшпан», «жау» сияқты лексемалар символдық мән иеленіп, «соғыс» концептісін беретінін анықталды.

Кілт сөздер: концепт, фрейм, ассоциация, ойөріс, символ, сценарий.

1 Кіріспе

Концепт – әлем бейнесін сипаттайтын тілдік құралдардың (лексикалық, фразеологиялық, паремнологиялық т.б) жиынтығы. Концепт – адамзат баласының өмір тәжірибесі арқылы жинақталған әлем бейнесінің мазмұндық білімінен тұрады [1, 15 бет].

Дүниенің концептілік бейнесін көрсететін негізгі тірек – концептілік жүйе. Концептілік жүйе ішкі және сыртқы құрылымдардан когнитивтік модель (дүниенің

МАЗМҰНЫ

ГУМАНИТАРЛЫҚ ЖӘНЕ ӨНЕР ҒЫЛЫМДАРЫ

Абильмаликов, К.К., Сержан, Ш., Құрманиязов, Ы.С. Ботай-Терсек тарихи-мәдени қауымдастығы: ортақ сипаттамалары 3

Бекбосынова, А.Х., Алдабергенова, Ж.Ж. Ә.Нұршайықовтың «Махаббат, қызық мол жылдар» романындағы «Махаббат» концептісі 10

Безаубекова, А.Д., Амиргалиева, Е.С., Қайырғали, Д.А. Тілдердің шығуы мен дамуы және олардың өзара әсерлері 14

Безаубекова А.Д., Атығай, Ш.С., Шахметова, М.А. Тілдердің шығу тегі, туыстығы (генеологиялық) жағынан топтастырылуы 19

Бекбосынова, А.Х., Исмагамбетова, Ж.Б. Ғабит Мүсіреповтің «Ұлпан» романындағы мақал-мәтелдердің қолдану ерекшелігі 23

Бекбосынова, А.Х., Куанышбаева, Г.Ш. С. Мұратбеков шығармаларындағы «Соғыс» концептісі..... 27

Бекбосынова А.Х., Омарова Д.К. Б. Сокпақбаевтың «Өлгендер қайтып келмейді» романындағы мақал-мәтелдердің қолданыс ерекшелігі 31

Есіркепова, К.Қ., Артықбай, И.Б., Ақрамова, М.Ж. Тахауи Ахтанов «Қаһарлы күндер» романындағы «Соғыс» концептісі..... 37

Есіркепова, К.Қ., Елепай, А.А., Укенов, Т.М. Ғ. Мүсірепов «Ұлпан» романындағы «Қазақ бейнесі» концептісі 43

Қожанұлы, М. Қазақтың шешендік сөздеріндегі ономастикалық атаулар хақында 48

Оспанұлы, С., Мырзағалиева, К. Көрікті жанның көркем жырлары 57

ЖАРАТЫЛЫСТАНУ ҒЫЛЫМДАРЫ

Абдулин, Ж.К., Тастанов, М.Г., Жоғары оқу орынында оқу процесінде студенттің өзіндік жұмысының рөлі 62

Жақып, А.А., Қабден, Қ.Ж., Нурмуханбетова Н.Н., Сергазина С.М., Острецова И.Б. Жалпы білім беретін мектептерде химия сабақтарында «case-study» әдісін қолдану аясында кәсіби құзыреттілігін арттыру 66

Жаппасова, К.А., Тастанов, М.Г. Электрондық білім беру ресурстарын пайдалану әдістемесі 74

Казиева, Г.Н., Тастанов, М.Г. Оқыту әдістерін дамыту бағыттары және физика сабағын оқытуға тәжірибеге бағытталған тәсіл..... 79

Орманова, Г.К., Ораз, А.Д. Орта мектепте «Ядролық физика» бөлімін оқытуда оқушыларды ғылыми-зерттеу іс-әрекетіне баулуда инновациялық тәсілдердің ролі 85

ӘЛЕУМЕТТІ ҒЫЛЫМДАР

Есионова, А.Н., Steam оқыту жүйесі арқылы оқушылардың зерттеу қызметін ұйымдастыру 89

Жигалова, Н.Г., Цыганова, А.Е., Қалалық ортамен танысу үшін квест технологиясы қолдану..... 94

Калкашев, С.Г., Абдиманапов, Б.Ш., Аяпбекова, А.Е., Нурханов, М.А., Гордеева, З.И. География пәнінде критериалды бағалау үдерісінің тиімді болуындағы саралау 101

Коваль, А.П., Баяндин, М.А., Өндірістік жаракаттану деңгейі және Қазақстан Республикасындағы өндірістегі жазатайым оқиғалардан сақтандыру жүйесі 110

БІЗДІҢ АВТОРЛАР 117

АВТОРЛАРДЫҢ НАЗАРЫНА 126

СОДЕРЖАНИЕ

ГУМАНИТАРНЫЕ НАУКИ И ИСКУССТВО

<i>Абильмаликов, К.К., Сержан, Ш., Курманиязов, Ы.С.</i> Ботайско-Терсекская историко-культурная общность: общие характеристики.....	3
<i>Бекбосынова, А.Х., Алдабергенова, Ж.Ж.</i> Концепт «Любовь» в романе А.Нуршаихова «Махаббат, кызык мол жылдар»	10
<i>Безаубекова, А.Д., Амиргалиева, Е.С., Қайыргали, Д.А.</i> Происхождение и развитие языков и их взаимные эффекты.....	14
<i>Безаубекова А.Д., Атығай, Ш.С., Шахметова, М.А.</i> Группировка языков по происхождению, родству (генеологическому)	19
<i>Бекбосынова, А.Х., Исмагамбетова, Ж.Б.</i> Специфика употребления пословиц и поговорок в романе Габита Мусрепова «Улпан»	23
<i>Бекбосынова, А.Х., Куанышбаева, Г.Ш.</i> Концепт «Война» в творчестве Муратбекова	27
<i>Бекбосынова А.Х., Омарова Д.К.</i> Особенность использования пословиц в романе Б. Сокпакбаева «Мертвые не возвращаются».....	31
<i>Есіркепова, К.К., Артықбай, И.Б., Акрамова, М.Ж.</i> Концепт «Война» в романе Тахауи Ахтанова «Суровые дни».....	37
<i>Есіркепова, К.К., Елепай, А.А., Укенова, Т.М.</i> Концепция «Образ казаха» в романе Г. Мусирепова «Улпан».....	43
<i>Қожанұлы, М.</i> Об ономастических именах в казахских ораторских словах.....	48
<i>Оспанұлы, С., Мырзағалиева, К.</i> Прекрасные произведения красивой души.....	57

ЕСТЕСТВЕННЫЕ НАУКИ

<i>Абдулин, Ж.К., Тастанов, М.Г.</i> Роль самостоятельной работы студента в процессе обучения в вузе.....	62
<i>Жақып, А.А., Қабден, Қ.Ж., Нурмуханбетова Н.Н., Сергазина С.М., Острецова И.Б.</i> Повышение профессиональной компетентности в рамках применения метода «case-study» на уроках химии в общеобразовательных школах.....	66
<i>Жаппасова, К.А., Тастанов, М.Г.</i> Методика использования электронных образовательных ресурсов	74
<i>Казиева, Г.Н., Тастанов, М.Г.</i> Направления развития методов обучения и практический подход к преподаванию урока физики	79
<i>Орманова, Г.К., Ораз, А.Д.</i> Роль инновационных методов в привлечении к научно-исследовательской деятельности обучающихся при обучении «Ядерная физика» в средней школе	85

СОЦИАЛЬНЫЕ НАУКИ

<i>Есионова, А.Н.</i> Организация исследовательской деятельности школьников через систему stem обучения	89
<i>Жигалова, Н.Г., Цыганова, А.Е.</i> Использование квест-технологии для ознакомления с городской средой	94
<i>Калкашев, С.Г., Абдиманапов, Б.Ш., Аяпбекова, А.Е., Нурханов, М.А., Гордеева, З.И.</i> Дифференциация эффективного использования системы критериального оценивания по предмету география	101
<i>Коваль, А.П., Баяндин, М.А.</i> Уровень производственного травматизма и система страхования от несчастных случаев на производстве в Республике Казахстан.....	110

НАШИ АВТОРЫ	120
--------------------------	-----

ИНФОРМАЦИЯ ДЛЯ АВТОРОВ	129
-------------------------------------	-----

CONTENT

HUMANITIES AND ARTS

Abilmalikov, K.K., Serzhan, Sh., Kurmaniyazov, Y.S. Botai-Tersek historical and cultural community: general characteristics..... 3

Bekbosynova, A.Kh., Aldabergenova, Zh. Zh. Concept «Love» in the novel «Makhabbat, kyzyk mol zhyldar» by A. Nurshaihov 10

Bezaubekova, A.D., Amirgalieva, Y.S., Kayyrgali, D.A. The origin and development of languages and their mutual effects..... 14

Bezaubekova, A.D., Atygai, Sh.S., Shakhmetova, M.A. Grouping of languages by origin, relationship (genealogical)..... 19

Bekbosynova, A. Kh., Ismagambetova Zh.B. The specifics of the use of proverbs and sayings in Gabit Musrepov's novel «Ulpan» 23

Bekbosynova, A.Kh., Kuanyshbaeva, G.Sh. The concept of «War» in Muratbekov's works 27

Bekbosynova, A.Kh., Omarova D.K. Specificity of the use of proverbs in B. Sokpakbaev's novel «The dead do not return» 31

Yessirkepova, K.K., Artykbay, I.B., Akramova, M.Zh. The concept of «War» in Takhaui Akhtanov's novel «Kakharly kunder» 37

Yessirkepova, K.K., Yelepay, A.A., Ukenova, T.M. The concept «Kazakh image» in Musirepov's novel «Ulpan»..... 43

Kozhanuly, M. About onomastic names in kazakh oratorical words 48

Ospanuly, S., Myrzagalievaya, K. Fine pieces of work of a beautiful soul 57

NATURAL SCIENCES

Abdulin J.K, Tastanov M.G. The role of the student's independent work in the process of studying at the university 62

Zhakyp A.A., Kabden K.Zh., Nurmukhanbetova N.N., Sergazina S.M., Ostretsova I.B. Improving professional competence within the framework of the use of the «case-study» method in chemistry lessons in secondary schools 66

Zhappasova K.A., Tastanov M.G. Methods of using electronic educational resources..... 74

Kazieva G.N., Tastanov M.G. Directions of development of teaching methods and a practical approach to teaching a physics lesson..... 79

Ormanova G.K., Oraz A. D. The role of innovative methods in attracting students to research activities in teaching «Nuclear physics» in secondary school 85

SOCIAL SCIENCES

Yesionova, A.N. Organization of student research activities through the stem education system 89

Zhigalova, N., Tsyganova, A.Y. Use of quest technology to explore the urban environment..... 94

Kalkashev, S.G., Abdimanapov, B.Sh., Ayapbekova, A.Y., Nurkhanov, M.A., Godeeva, Z.I. Difference of effective use of criteria-based systems of geography knowledge assessment..... 101

Koval, A., Bayandin, M.A. Frequency rate of occupational injuries and occupational injury insurance system in the Republic of Kazakhstan..... 110

OUR AUTHORS 123

INFORMATION FOR AUTHORS 132

Компьютерлік беттеу: С. Худякова

Компьютерная верстка: С. Худякова

Басуға 26.12.2023 ж. берілді.
Пішімі 60x84/8. Көлемі 11,0 б.т.
Тапсырыс № 015

Подписано в печать 26.12.2023 г.
Формат 60x84/8. Объем 11,0 п.л.
Заказ № 015

Ахмете Байтұрсынұлы атындағы
Қостанай өңірлік университетіндегі
редакциялық-баспа бөлімінде басылған
Қостанай қ., Байтұрсынов к., 47

Отпечатано в редакционно-издательском отделе
Костанайского регионального университета
имени Ахмет Байтұрсынұлы
г. Костанай, ул. Байтұрсынова, 47